

**MIKKO
PORVALI**

**KREMLIN
NÄKYMÄTÖN
SOTA**

Venäjän tiedustelupalveluiden pitkä historia

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.
Text and data mining prohibited.

© Mikko Porvali ja Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2026

Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava
Asemakatu 6, 40100 Jyväskylä
tuoteturvallisuus@otava.fi

Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta on tukenut teoksen kirjoittamista.

Tekstin- ja tiedonlouhinta kielletty.

ISBN 978-951-1-53939-1

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2026

Sisällys

Esipuhe	9
---------------	---

VANHA VENÄJÄ

Kiovan Venäjä	15
Moskovan Venäjä	27
Venäjän valtion ja tiedustelun synty	33

VENÄJÄN KEISARIKUNTA

Pietari Suuren tiedustelusta	47
Isänmaallinen sota – Napoleonin sotaretki Venäjälle	55
Sotilastiedustelu ja 1800-luvun loppupuolen uudistukset	63
Venäjän–Japanin sota.	69
Japanin sodasta ensimmäiseen maailmansotaan	85
Venäjän signaalitiedustelun synty	91
Ensimmäinen maailmansota	105
Ohrana – tsaarin turvallisuuspoliisi	133
Lokakuun vallankumous.	159

NEUVOSTO-VENÄJÄ: LENININ AIKA

Venäjän tiedustelu- ja turvallisuuspalveluiden nimet	165
Turvallisuuspalvelu	169
Sotilastiedustelu	187
Salamurhat ja myrkkylaboratoriot	193

STALININ AIKA ENNEN TOISTA MAAILMANSOTAA

Turvallisuuspalvelu	201
Siviilitiedustelu	221
Sotilastiedustelu	233
Salamurhat.	245

TOINEN MAAILMANSOTA

Turvallisuuspoliisi	253
Sotilastiedustelu	265
Tiedustelu Suomea vastaan jatkosodan aikana	277
Salamurhat.	285

STALININ AIKA TOISESTA MAAILMANSODASTA KUOLEMAAN

Sisäministeriö MVD ja turvallisuusministeriö MGB	291
Sotilastiedustelu	305
Salamurhat.	309
Aikakauden vakoilutapauksia.	313

HRUŠŠOVIN KAUSI

KGB:n perustaminen	319
Ulkomaan siviilitiedustelu.	325
Sotilastiedustelu	329
Salamurhat.	335
Aikakauden vakoilutapauksia.	339

BREŽNEVIN KAUSI

Turvallisuuspoliisi	349
Siviilitiedustelu	355

Sotilastiedustelu	361
Salamurhat.	369
Aikakauden vakoilutapauksia.	371

NEUVOSTOLIITON VIIMEINEN VUOSIKYMMEN

Turvallisuuspoliisi	393
Siviilitiedustelu	399
Sotilastiedustelu	405
KGB ja Neuvostoliiton hajoaminen.	409
Aikakauden vakoilutapauksia.	415

VENÄJÄ ENNEN PUTININ KOLMANNEN PRESIDENTTIKAUDEN ALKUA

Lyhyestä demokratiasta takaisin autoritarismiin	425
Turvallisuuspoliisi	427
Siviilitiedustelu	431
Sotilastiedustelu	435
Salamurhat ja vastaavat hankkeet	439
Aikakauden vakoilutapauksia.	453

VENÄJÄ PUTININ KOLMANNESTA PRESIDENTTIKAUDESTA ETEENPÄIN

Keskitetyn vallan ja vastakkainasettelun Venäjä	469
Turvallisuuspoliisi	473
Siviilitiedustelu	481
Sotilastiedustelu	485
Salamurhat.	489
Aikakauden vakoilutapauksia.	499

MITÄ JOS PELI SUOMEA KOHTAAN KOVENEE?

Täsmävärväyksistä kertakäyttöagentteihin, kiusantekoon ja... .	511
Sotilaallinen uhka.....	517
Lopuksi	523
Liitteet	527
Lähteet	547

Esipuhe

En koskaan ajatellut kirjoittavani kirjaa venäläisistä tiedustelupalveluista. Venäjän raaka hyökkäys Ukrainassa sai kuitenkin ajattelemaan, että ehkä tehtäväni olisi tarjota suomalaisten lukijoiden saataville historiatietoja itänaapurimme viranomaisista, jotka tunnetaan maassamme suhteellisen heikosti.

Vaikka tavoittelen objektiivisuutta, olen kaikkea muuta kuin riippumaton todistaja. Rakastan Venäjää monella tapaa: sen kirjallisuutta, musiikkia, maalaustaidetta, ruokaa, kieltä ja monessa mielessä myös venäläistä ihmistä. Kuulun ortodoksiseen kirkkoon, ja eräät läheisistä ystäväistäni ovat syntyperältään ja kieleltään venäläisiä.

Sitten on toinen puoli. Valtiollinen Venäjä. Siitä minulla ja suvulani ei ole hyviä kokemuksia. Lapsuuteni sukulaisgalleriaan kuului heiveröisiä emigranttimummoja, jotka omassa lapsuudessaan olivat paenneet Tšekaa henkensä edestä. Heidän perheenjäseniään murhattiin vuoden 1917 vallankumouksissa, eikä kaikkien kohtaloa tunneta vielääkään.

Suomen itsenäistyttyä isoisäni oli rajavartija ja tiedustelu-upseeri. Hänen vastapelureitaan Suomen kaakkoisrajalla, Rajajoella ja Leningradissa ympäristöineen olivat OGPU ja NKVD. Jatkosodan aikana isoisä palveli Päämajan kaukopartiojoukoissa. Hän teki partiomatkoja vihollisen selustaan ja solutti neuvostoyhteiskuntaan vakoojia, joita etsi Neuvostoliiton vastavakoilu SMERŠ.

Kun synnyin, Neuvostoliitto oli voimissaan. Matkustin vanhempieni kanssa maassa, jonka viisumihakemukset päätyivät KGB:lle. Aikuisena olen kulkenut Venäjällä paljon aikana, jolloin rajapalvelua

on hoitanut FSB, ja nuoruuteni sotilasvuosina minut laitettiin useinkin pitämään seuraa Venäjän sotilasasiamiehille, joiden työnantaja oli sotilastiedustelu GRU.

Voinee sanoa, että tunnemme toisemme, ainakin teoriassa. Venäjän tiedustelu- ja turvallisuuspalveluilla on rekistereissään tietoja perheestäni vähintään neljässä sukupolvessa. Kun ajat olivat toiset, oli aina kiinnostava löytää niistä mainintoja esimerkiksi isoisästä. Omasta puolestani olen kerännyt kirjallisuutta heidän organisaatioidensa vaiheista ja saanut tutustua henkilökohtaisesti muutamiin alan edustajiin, vaikkapa inkeriläistaustaiseen KGB:n ja FSB:n everstiin Einar Laidiseen. Siksi koen, että jotain oppimastani kuuluu laittaa jakoon siltä varalta, että nämä asiat kiinnostavat lukijoita.

Kremlistä katsottuna maailma on suurvaltojen temmellyskenttä. Venäjän johdon maailmankäsityksessä suurvalloilla on oikeus lukea etupiiriinsä pieniä kansallisvaltioita, vaikuttaa niiden päätöksentekoon sekä kaventaa niiden suvereniteettia.

Moskovan vallan airuita ovat tiedustelupalvelut, joiden nimet ja rakenteet ovat vuosisatojen varrella vaihtuneet. Näistä muutoksista huolimatta niiden toimintakulttuuri – työnäky, henkilöstö, tietokannat, menetelmät ja henki – on muuttunut vain vähän, jos lainkaan.

Läntiset mediat tapaavat uutisoida, kuinka Venäjä teki länsimaissa sitä tai tätä. Kasvoton *Venäjä* ei kuitenkaan tee mitään. Venäjän rajojen ulkopuolella toimivat viranomaiset, joilla on venäläisessä valtionhallinnossa pitkä historia ja erityinen sija. Nämä viranomaiset – siviilitiedustelu, sotilastiedustelu ja turvallisuuspalvelu – ovat vahvasti resursoituja ja suoraviivaisesti johdettuja ja kilpailevat verisesti keskenään.

Lännessä nämä organisaatiot ovat silti niin vähän tunnettuja, että on helpompi puhua »Venäjästä» kuin viitata organisaatioihin yksityiskohtaisemmin. Tämä teos on yritykseni kansantajuistaa niiden rooleja ja historiaa: kertoa näistä toimijoista, jotta niiden toimintaa, eroja ja toimenpiteiden tarkoituksia käsitettäisiin paremmin.

Lähteistä

Tiedusteluhistorian lähteitä on vaikeampaa tulkita kuin useimmilla muilla historianaloilla.

Tiedustelua koskeva aineisto on lähes aina puutteellista tai väritynyt: voimakkaasti salattua, laajalta osin hävitettyä, toisinaan tarkoituksellisesti harhauttavaa, eri osapuolten propagandamielessä julkaisemaa, loikkareiden ja veteraanien itsekorostusta tai poliittisesti painottunutta.

Tiedustelukirjallisuudessa on kirjoittajan kannalta aina kaksi ääripäätä, joita molempia tulisi välttää. Toisessa ääripäässä on sanomalehtien usein omaksuma sensaatiohakuinen jännitysromaanisävy, joka karnevalisoi aihepiirin. Toista päätä edustaa rutikuiva instituutiohistoria, jota harva jaksaa lukea. Venäjän tiedustelun historiassa on aineksia molempiin ääripäihin, mutta yritän välttää kumpaakin sudenkuoppaa.

Tekstissä ei ole lähdemerkintöjä, mutta teoksen lopussa on kirjallisuusluettelo pääasiallisista käyttämistäni kirjall lähteistä. Kaikkia lähteitä tai teosta varten haastattelemiani henkilöitä en silti voi ilmoittaa. Teos ei sisällä mitään salaista, mutta moni siitä keskustellut ei liioin halua nimeään julkisuuteen. Siksi nimiä mainitsematta kiitän lämpimästi kaikkia teitä, jotka olette osallistuneet tämän teoksen vaiheisiin. Tiedätte, keitä olette – ja ajattelen teitä lämmöllä.

Yhden lähteistäni totean erikseen. 2010-luvun alkupuolella minulle soitti henkilö, joka halusi lahjoittaa minulle laajan tiedustelu-alan kirjaston. En tiedä, kuinka voisin mitenkään osoittaa riittävää kiitosta hänelle.

Eräs tuon kirjaston helmistä oli vuosittain sidottu leikekirjasarja, johon on koottu päivittäin tiedustelu-alan tapahtumia suomalaisista ja eurooppalaisista sanomalehdistä vuosilta 1967–2003. Nämä vuodet edustavat ajanjaksoa, johon nettihaut eivät osu ja johon toisaalta lehtien julkiset digitaaliarkistot eivät vielä yllä. Ne ovat siksi kunnarvoinen lisä kirjoittajalle, joka yrittää perehtyä kylmän sodan aika-

kauteen. Merkittävä osa teoksessa mainituista tapauksista on valikoituja nostoja tuosta toistakymmentätuhatta tapausta käsittävästä leikearkistosta.

Teoksen alkupuolella olen paljon velkaa venäläisille tutkijoille, ennen muuta Mihail Aleksejevälle, jonka kolmiosainen teos *Venäjän sotilastiedustelun historia* on alan perusteos. Olen käyttänyt paljon myös Jevgeni Primakovin toimittamaa kuusiosaista Venäjän ulkomaantiedustelun historiaa. Sen lähdearvo on rajallisempi, eikä teossarjaa pidä lukea historiallisena totuutena, vaikka se kertoo paljon nykyisten tšekistien itseymmärryksestä.

Toivon, että teos avaa Venäjän tiedustelupalveluiden vaiheita historiallisena jatkumona, ei irrallisina välikohtauksina. Tavoitteeni ei ole, että lukija tuntisi enemmän tiedusteluhistorian tapauksia kuin aiemmin, vaan että hän osaisi lukea *huomisen uutisia* katkenneista kaapeleista tai oudoista tulipaloista osana tunnistettavaa rakennetta. Niin saattaa rakentua tilannekuva ja tulkintakehys sille, mitä maanosassamme tapahtuu ja millainen suhde Venäjään näiden tapahtumien taustalla on.

Suomenlinnassa 1.9.2026

Mikko Porvali

VANHA VENÄJÄ

860–1720

Kiovan Venäjä

Isänmaa alkaa Kiovasta

Venäjän, kuten kaikkien kirjoitustaitoa vanhempien valtioiden, syntyhistoria on myyttinen.

Valtion syntyä kuvaava teksti tunnetaan lännessä *Nestorin kronikkana* ja Venäjällä useimmiten nimellä »Kertomus menneiltä vuosilta». Kiovalaisen Vydubitskin luostarin igumeni Silvestr kokosi kronikan noin 1110-luvulla, mutta se kertoo selvästi varhaisemmista tapahtumista.

Nestorin kronikan mukaan joukko slaavilaisia ja suomalais-ugri-laisia heimoja kutsui ruhtinaakseen lännestä Rurik-nimisen varjagin. Keskinäisten riitojen vuoksi seutu oli sekasorrossa, ja heimot näkivät yhdistymisen ulkoisen johdon alle ainoaksi tieksi eteenpäin.

Kutsun esittivät sloveenit, tšuudit, merjalaiset, vepsäläiset ja krivitšit. Sloveenit ja krivitšit olivat itäslaaveja, tšuudit ja vepsäläiset itämerensuomalaisia, ja merjalaiset olivat volgansuomalainen heimo. Näistä heimoista vain suomensukuiset vepsäläiset ovat yhä olemassa omana kulttuurinaan. Muut katosivat seuraavina vuosisatoina, todennäköisesti sekoittuen Rurikin hallinnassa kohonneen valtion väestöön.

Rurik saapui slaaviheimojen pariin kahden veljensä ja suuren viikinkijoukon kanssa. Rurik perusti ensimmäisen valtaistuimensa Laatokanlinnaan, Vanhaan Laatokkaan (Staraja Ladoga) eli Laatokan-kaupunkiin. Vilkas kauppavaltio syntyi niin nopeasti, että Rurik ehti nähdä sen ensimmäisen kukoistuksen vielä elinaikanaan.

Legendan mukaan Laatokanlinnan vallannut Rurik valloitti seuraavaksi Novgorodin ja alkoi kutsua itseään sen ruhtinaaksi. Rurikin dynastian valta siirtyi sittemmin Novgorodista Kiovaan, nykyiseen Ukrainaan. Näin syntyi Kiovan Venäjä, monikeskuksinen valtapiiri, josta muotoutui nykyisen Venäjän valtion ensimmäinen alkujuuri.

Nestorin kronikan kertojat halusivat selvästi pönkittää Rurikin asemaa. Mikäli kronikan kuvaama »kutsu» todella esitettiin, se oletettavasti tapahtui noin 860-luvulla. Rurikin historiallisuus on epäselvä, mutta arkeologian perusteella viikingit liikkuvat tuolloin taajaan nykyisen Venäjän alueella.

Ihmiskunnan historiassa valta on yleensä hankittu vahvimman oikeudella, ei kutsumalla ulkopuolista hallitsijaksi. Väite kutsusta kuulostaa siksi lähtökohtaisesti propagandalta. Todennäköisempää lienee, että Rurik otti vallan ja kronikoitsijat asettivat sanansa tarkoituksenmukaisesti – kuten Venäjän historiassa usein myöhemminkin.

Ymmärrys alkaa kielestä

Venäjänkielinen sana 'tiedustelu' (*razvedka*, разведка) on johdettu sanasta *vedat*, tietää (ведать). Etuliite *raz-* voi merkitä 'perusteellisesti' tai 'kauttaaltaan', joten verbi *razvedyvat* (разведывать) tarkoittaa asian tietämistä tai läpikäymistä tarkoin. Se on enemmän kuin pelkkää tarkistamista, kysymistä tai selvittämistä. *Razvedyvat* merkitsee asian aidon luonteen tunnistamista tai selvittämistä juuriaan myöten.

Nestorin kronikkaa noin neljäsataa vuotta nuorempi Nikonin kronikka osoittaa verbin *razvedyvat* vakiintuneen venäjän kieleen viimeistään 1490-luvulta alkaen. Sanan käyttäminen sotilaallisen tai valtiollisen tiedustelun merkityksessä alkoi kuitenkin vasta neljä vuosisataa myöhemmin.

Tiedustelua merkitsevä termi *razvedka* vakiintui venäläiseen hallintokieleen, sotilastermeihin ja organisaatioiden nimiin 1800-luvun

puolivälissä. V. I. Dalin vuonna 1863 julkaistu sanakirja sisältää sanan *razvedka* merkityksessä »vihollisen toimien salainen tutkiminen» ja antaa esimerkiksi kasakoiden tai tiedustelupartioiden lähettämisen vihollista tiedustelemaan. Tästä polveutuivat termit *razvedyvanije* (tiedusteluprosessi) ja *razvedtsik* (tiedustelija). Sanasto jäi pysyvästi venäläiseen hallinto- ja sotilaskieleen ja on käytössä yhä.

Venäjällä harjoitettiin silti tiedustelua kauan ennen kuin mikään termi tarkoitti tiedustelujärjestelmää, säännöllistä tiedustelutoimintaa tai tiedusteluaselajia. Toimintaa harjoittivat jo ruhtinaat ja heidän sotajoukkonsa, *družinat*.

Varhaisissa *družinoissa* tiedustelua ei erotettu organisatorisesti. Ruhtinas johti kaikkea, myös tiedonhankintaa, ja määräsi družinastaan henkilöitä hankkimaan tietoja vastustajasta, kokoamaan ja varustamaan sotajoukon, valitsemaan leiripaikat, valvomaan rajoja, tarkkailemaan vihollista ja tutkimaan teitä.

Tietoja keräsivät *prelagatait* tai *sogladatit*, jotka rauhan aikana tutustuivat potentiaalisten vihollisten sotajoukkoihin ja sodassa seurasivat niiden liikkeitä. Nämä 1100–1400-lukujen teksteissä esiintyvät nimitykset on johdettu kirkkoslaavin sanasta *sjgljadati* (сѣгледати) tai verbistä *gljadat*, ’tähyttää’, ’tarkkailla’ tai ’etsiä’.

Prelagatait ja *sogladatit* olivat liikkuvia tiedustelijoita. Paikallaan olevia vartijoita tai tähyttäjiä kutsuttiin sanalla *storož* (сторож), joka merkitsee yhä vahtia tai vartijaa. Lisäksi käytettiin *prosokeja*, yksittäisiä sotilaita tai pieniä osastoja, jotka seurasivat vihollisjoukon liikkeitä taistelujen aikana.

Ruhtinaat ja družinat

Rurikin ajasta Vasili III:n hallituskauden alkuun, 800-luvun puolivälistä 1400-luvun loppuun, Venäjän maaperällä toimi ruhtinaiden johtamia täysivaltaisia ja vasallisuhteisia feodaalivaltioita, ruhtinas-kuntia (*knjažestvo*). Suurimmat olivat suuriruhtinaskuntia (*velikoje*

knjažestvo), jotka jakautuivat pienempiin paikallisiin apanaasikuntiin (*apanaž, apanaasi*).

Feodaaliaikana venäläisen ruhtinaan (*knjaz*) vallan keskeisin tunnus ja tae oli družina. Se piti järjestystä, puolusti ruhtinaskuntaa ulkoisilta vihollisilta ja osoitti voimaa alamaisille. Družina oli yhtä välttämätön kuin ruhtinas: ilman sitä ei ollut ruhtinaskuntaa.

Venäläinen historioitsija Nikolai Karamzin (Aurora Karamzinin appi) kuvasi ruhtinaskuntien Venäjän oloja:

Ei ollut säännöllistä yhteydenpitoa ruhtinaskuntien tai valtiomme eri alueiden välillä – ei yhteisiä ja vakiintuneita lakeja, eikä järjestystä siviiliasioissa. Ihmiset olivat riippumattomia ja tottelivat ainoastaan sitä, joka piti miekkaa heidän päänsä päällä.

Itsenäisistä satureista koostuneet družinat kuvastivat venäläistä sankarimyyttiä. Tämän myytin alkuvenäläisistä sankareista (*bogatyř*) kuuluisimpia ovat hengen- ja ruumiinvoimistaan tunnettu Ilja Muro-mets, urheudesta tunnettu Dobrynja Nikitiť sekä viekas ja ylimielinen naistennaurattaja Aljoša Popoviť. Myyttisiä *bogatyřejä* tunnetaan paljon eri sukupolvista. He vastaavat paljolti läntisiä keskiajan kiertäviä ritareita taruineen, esimerkiksi kuningas Arthurin pyöreän pöydän ritareita.

Družinaan kuuluivat ruhtinaan lähimmät miehet, seuraajat ja kanssataistelijat. Aluksi se oli järjestäytymätön seurue, jossa palveleminen oli vapaaehtoista. Soturit saattoivat vaihtaa toisen ruhtinaan družinaan ilman, että sitä pidettiin moitittavana, tuomittavana tai petollisena.

Feodaaliherrojen kiistat ratkaistiin tyypillisesti sodalla, sillä erimielisyyksiä ratkaisevaa keskushallintoa tai muuta menettelyä ei ollut. Ruhtinaat arvioivat jatkuvasti poliittisia tavoitteita, uhkia sekä družinansa kokoa ja kokoonpanoa. Heidän oli selvitettävä naapuriruhtinaiden aikeet ja asevoimat, muuten oma ruhtinaskunta häviäisi kartalta.

Ruhtinas päätti asioista joko lähimpien neuvonantajien kanssa tai sotilasliittouman ruhtinaiden neuvostossa, joka valitsi yhteisen johtajan. Neuvostot kokoontuivat vain tarpeen vaatiessa. Tiedustelu tuki päätöksentekoa varoittamalla naapuriruhtinaiden tai liittoumien hyökkäyksistä ja seuraamalla vastustajan liikkeitä taisteluissa.

Ruhtinaskuntien ja družinoiden kasvaessa ja järjestäytyessä družinoiden seniorikerroksen jäseniä alettiin kutsua pajareiksi (*bojar*). Myöhempää jakoa siviili- ja sotilasasioihin ei tunnettu, vaan pajareille kuului kaikki. Monissa ruhtinaskunnissa ruhtinaan ympärille muodostui pajarineuvosto, jota alettiin kutsua ajattelua, pohtimista ja harkintaa tarkoittavan sanan (*dumat*) mukaan duumaksi.

Duuma ei ollut parlamentti vaan neuvonantajien, päätöksenteon ja vallankäytön sisäpiiri. Družinan nuoremasta kerroksesta puolestaan muodostui ruhtinaan henkivartiokaarti ja ravisotilaiden joukko.

Ruhtinas palkitsi pajareita ja družinan jäseniä jatkuvasti rahalla, sotasaaliilla, lahjoilla ja etuoikeuksilla sekä myöhemmin jakamalla maata tai verotusoikeuksia.

Venäjälle kehittyi symbioottinen hallintokulttuuri: lähipiiri pysyi ruhtinaalle uskollisena, ja petturuudesta rangaistiin ankarasti, mutta ruhtinaan tuli miellyttää ja hyödyttää eliittiään. Tähän perustui hänen valtansa oikeutus. Palkitsemisen ehtyessä päättyi myös hallitsijan oikeus valtaan ja johtamaansa družinaan.

Hallintojen kehittyessä pajareista tai muista družinan seniorijäsenistä alettiin nimittää *voivodeja*. Aluksi voivodiksi kutsuttiin tiettyä sotaretkeä johtamaan valittua päällikköä, myöhemmin družinan komentajaa ja lopulta tietylle alueelle määrättyä ruhtinaan sijaishallitsijaa, varakuningasta tai käskynhaltijaa.

Voivodin nimittäessään ruhtinas antoi voivodille määräyskirjan (*nakaz*), jossa luetteltiin tämän toimivaltaan kuuluvat asiat. Ensimmäinen venäläinen lakikirja oli Kiovan Venäjällä noin 1000-luvulla kirjoitettu *Russkaja Pravda*, mutta kirjoitetun lain leviäminen ja toimeenpano koko valtakunnassa veivät vielä vuosisatoja. Siihen asti voivodit hallitsivat ruhtinaan *nakazien* nojalla. 1500-luvulta lähtien

voivodi vakiintui maaherran kaltaisen virkamiehen nimitykseksi.

Tiedustelutapahtumia Kiovan Venäjän kaudella

Muinaisvenäläisiin kronikoihin on jäänyt muutamia kuvauksia tiedustelusta tai yksittäisten tiedustelijoiden toiminnasta.

Venäläiset historioitsijat tunnistavat tiedustelun onnistumisia ja epäonnistumisia ainakin vuoden 860 sotaretkessä Bysanttiin, Kher-sonesoksen piirityksessä nykyisen Sevastopolin tienoilla vuonna 988, suuriruhtinas Jaroslav II:n väitetyssä myrkytyksessä vuonna 1246 sekä ruhtinas Aleksanterin ja suuriruhtinas Dimitrin voitokkaissa taisteluissa niin länttä kuin itää vastaan. Voittojensa vuoksi Novgorodin ruhtinas Aleksanteri tunnetaan lisänimellä Nevalainen (Aleksandr Nevski) ja Vladimirin suuriruhtinas Dimitri lisänimellä Donilainen (Dmitri Donskoi).

Isku Konstantinopoliin

Rusit hyökkäsivät Konstantinopoliin illalla 18. kesäkuuta 860 ja yllättivät Bysantin valtakunnan. Iskun uskotaan perustuneen hyvään tiedustelutietoon, sillä olosuhteet olivat erittäin otolliset eikä edes Bysantin majakkaketjuihin perustunut, aikakautensa parhaana pidetty ennakkovaroitusjärjestelmä paljastanut hyökkääjää.

Bysantin sotajoukko taisteli tuolloin arabeja vastaan Kappadokiassa yli viidensadan kilometrin päässä Konstantinopolista. Keisari Mikael III oli armeijansa mukana idässä, ja Bysantin laivasto oli kaukana merillä, joten keisarilla tai armeijalla ei ollut mahdollisuutta auttaa pääkaupunkia. Konstantinopolia suojasi mantereen puolella korkea kaksinkertainen muuri, mutta laivat ilmestyivät heikosti linnoitetulta Mustanmeren puolelta ja yllättivät puolustajan pahoin.

Taistelu tunnetaan suhteellisen hyvin, sillä Nestorin kronikka ja bysanttilaisen munkin Georgios Hamartolosin kronikka kuvaavat sen

yhdenpitävästi. Auringonlaskun aikaan noin kaksisataa rusien alusta kiinnittyi Bosporinsalmen rantaan. Hyökkääjiä lieenee ollut enintään 8 000, koska aikakauden viikinkityyppiset laivat tuskin kantoivat yli neljäkymmentä soturia.

Rusit ryöstivät ja tappoivat Konstantinopolin ympäristössä muutamia viikkoja kohtaamatta juurikaan järjestäytyntä vastarintaa ja poistuivat lopulta omasta aloitteestaan, ilmeisesti saatuaan tarpeekseen. Bysanttilaisille selvisi vasta jälkikäteen, kuka heidän kimppuunsa oli hyökännyt. Konstantinopolin patriarkkakaan ei hyökkäyksen aikana kyennyt nimeämään hyökkääjää, vaan kuvasi saarnassaan tämän olevan »pohjoinen kansa» tai »kansa maan ääriältä».

Khersonesoksen piiritys

Vanhoissa venäläisissä teksteissä, myös Nestorin kronikassa, kerrotaan viholliskansaan kuuluneista tai vihollisen palveluksessa olleista henkilöistä, jotka olivat hyväntahtoisia ruseja eli hyökkääjiä kohtaan. Heistä käytetään termiä *dobroželatel* (доброжелатель; hyvää toivova, empaattinen, miellyttävä). Tällaisia henkilöitä tuli etsiä toisten kansojen keskuudesta mutta varoa omissa riveissä. Tällaiselta »hyväntahtoiselta hölmöltä» rusit saivat apua 980-luvun lopulla, kun he hyökkäsivät Krimin niemimaalla lähellä nykyistä Sevastopolia sijainneeseen bysanttilaiseen Khersonesokseen.

Khersonesos oli 400-luvulla ennen ajanlaskun alkua perustettu kreikkalainen siirtokunta ja yksi Krimin niemimaan tärkeimmistä kauppakaupungeista. Nikolai Karamzin kirjoitti aikakauden kaupungista:

Tämä kauppakaupunki, jonka Herakleiasta tulleet siirtolaiset olivat rakentaneet syvimässä muinaisuudessa, oli säilynyt 900-luvulle asti olemassa ja maineikkaana – huolimatta niistä suurista hävityksistä, joita eri heimot olivat tehneet Mustanmeren ympäristössä, aina Herodotoksen skyyteistä kasaareihin ja petšenegeihin. Kau-

punki tunnusti kreikkalaisten keisarien vallan, mutta ei maksanut veroja: se valitsi omat johtajansa ja noudatti omia tasavaltaisia lakejaan. Kaupungin asukkaat kävivät kauppaa kaikissa Mustanmeren satamissa ja nauttivat yltäkylläisyydestä.

Kiovan suuriruhtinas Vladimir Suuri hyökkäsi Khersonesokselle meritse vuonna 988, ankkuroi laivastonsa kaupungin lahteen, nousi maihin ja aloitti piirityksen. Khersonesolaiset puolustautuivat urheasti ja kaivoivat kaupunginmuurin alitse tunnelin. Sen kautta he kävivät öisin tuhoamassa kiovalaisten linnoitteita, joiden avulla nämä yrittivät ylittää kaupunginmuurin ja sitä ympäröineen vallihaudan. Vladimir uhkasi piirittää kaupunkia kolme vuotta, ellei se antautuisi, mutta asukkaat torjuivat vaatimuksen, mahdollisesti odottaen apua Kreikasta.

Puolustus kävi tyhjiin, kun kaupungista löytyi Vladimirille hyvän tahtoinen *dobroželatel* nimeltä Anastas. Tämä ampui rusien puolelle nuolen, jossa luki: »Takana, idässä, on kaivoja, jotka tuovat khersonesolaisille vettä maanalaisia putkia pitkin. Voitte katkaista putket.» Rusit kaivoivat putket esiin ja tukkivat ne. Kaupunki antautui asukkaiden ollessa kuolemaisillaan janoon. (Vesiputkien jäänteitä väitetään yhä olevan nähtävissä Khersonesoksen raunioilla Sevastopolin ulkopuolella.)

Jaroslav II:n myrkytys

Tiedustelutiedot tai omalle puolelle voitettu tiedottaja auttoivat ruseja voittoon sodissa Bysanttia vastaan, mutta vanhojen tarujen mukaan mongolijohtajat onnistuivat myrkyttämään Kiovan ja Vladimir-Suzdalin suuriruhtinaan Jaroslav II:n. Suomalaistenkin kannalta merkityksellinen Novgorodin ruhtinas teki vuosina 1226–1227 ristiretken Hämeeseen ja levitti ortodoksisuutta Karjalaan.

Jaroslav eteni sittemmin Kiovan suuriruhtinaaksi ja jätti Novgorodin ruhtinaskunnan poikansa Aleksanterin hallittavaksi. Mongoli-

valloituksen alkuvaiheessa vuonna 1243 hänet kutsuttiin Batu-kaanin, Tšingis-kaanin pojanpojan, päämajaan Volgalle. Kun Jaroslav tunnusti mongolihallinnon ylivallan, hän sai Batu-kaanilta johtavan aseman kaikkien Venäjän ruhtinaiden keskuudessa.

Kaksi vuotta myöhemmin mongolien keskiaikaisen suurvallan Kultaisen ordan perustaja Batu-kaani kutsui Jaroslavin uudelleen puheilleen ja lähetti hänet mongolivaltakunnan pääkaupunkiin Karakorumiin. Siellä Jaroslav osallistui suurkaani Güyükin valtaannousun juhlallisuuksiin, nautti pian niiden jälkeen suurkaanin äidin Töregene-kaanittaren tarjoaman aterian ja kuoli.

Venäläiset historioitsijat kiistelevät yhä, kuoliko Jaroslav luonnollisesti vai myrkyttikö Töregene hänet. Vieraisiin kulttuureihin matkustaminen oli vaarallista, joten ruokamyrkytys tai muu luonnollinen kuolema on mahdollinen. Muinaisten kronikoiden ja erityisesti 1200-luvulla mongolivaltakuntaa kiertäneen fransiskaanimunkin ja tutkimusmatkailijan Johannes de Plano Carpinin mukaan Jaroslav kuitenkin myrkytettiin, jotta mongolien olisi helpompi alistaa hänen johtamansa ruhtinaskunnat. Teoriaa tuki se, että mongolit kutsuivat seuraavaksi luokseen hänen poikansa Aleksanterin – epäilyjen mukaan surmatakseen tämänkin.

Ruhtinas Aleksanteri ja taistelu Nevajoen suulla

Venäläisten kronikoiden mukaan Novgorodin ruhtinas Aleksanteri sai kesällä 1240 tiedustelutiedon ruotsalaisen Birgerin johtaman, norjalaisista, ruotsalaisista, suomalaisista ja hämäläisistä kootun sotajoukon lähestymisestä. Venäjän sotilastiedustelun historia esittää taistelun esimerkkinä ajoissa hankitusta ennakkovaroituksesta.

Aleksanteri Nevskin hagiografian (*Kertomus siunatun suuriruhtinas Aleksanterin elämästä ja rohkeudesta*) mukaan voitonvarma Birger lähetti Novgorodiin lähettilään julistamaan vastarinnan turhaksi, koska Ruotsin sotajoukko oli jo ruhtinaskunnan mailla ja tuhoaisi kaiken vastarinnan. Merta öisin vartioinut vanha inkeriläinen

tiesi kuitenkin joukon sijainnin ja kertoi Aleksanterille ruotsalaisten leiriytyneen Nevasta haarautuvan Inkereenjoen ja Nevan jokihaaraan. Miehen nimi Pelugi on toisinaan tulkittu inkerinsuomalaiseksi nimeksi Pelkonen.

Aleksanteri oli aloittanut ruhtinaana neljä vuotta aiemmin vain 15-vuotiaana. Hän olisi voinut kutsua apuvoimia kaukaisemmista ruhtinaskunnista, mutta päätti yllättää ruotsalaisen armeijan nopeasti ja hyökkäsi vain Novgorodin ja Laatokan seudulta saamiensa joukkojen voimin. Aleksanterin joukko yllätti ruotsalaiset täysin, ja vaikka joukko oli pahasti alivoimainen, hän onnistui kronikoiden mukaan useiden näkyjen ja ihmeiden myötä lyömään Ruotsin sotajoukon. Kronikoissa vihollista kutsutaan myös »roomalaisiksi», mikä viittaa roomalaiskatoliseen kirkkoon.

Voiton vuoksi Aleksanteri sai kaksi vuosisataa myöhemmin lisänimen Nevski, Nevalainen.

Kaksi vuotta Nevan taistelun jälkeen Aleksanteri taisteli Peipsijärvellä Saksalaista ritarikuntaa vastaan. Näihin kahteen voittoon perustuu hänen maineensa venäläisyyden ja ortodoksisuuden suojelijana läntistä vaikutusta ja roomalaiskatolista kirkkoa vastaan.

Yksikään läntinen lähde ei tunne Nevajoen suun taistelua. Ruotsin sotajoukon johtajan identifiointi on epävarma: Birger Maununpojan tiedetään tehneen laajan sotaretken Suomeen ja alistaneen sen asukkaita Ruotsin valtaan, mutta norjalaisten ja hämäläisten saaminen mukaan Novgorodia vastaan suunnatulle sotaretkelle vaikuttaa epätodennäköiseltä. On mahdollista, ettei Nevan taistelua ole käyty lainkaan tai että se oli niin pieni kahakka, ettei siitä jäänyt läntisiä merkintöjä. Luonnollista olisi sekin, ettei läntinen leiri ole erityisesti piitannut muistella tappiota, mikäli sellainen on tapahtunut.

Peipsijärven taistelu tunnetaan läntisistäkin lähteistä, koska siitä kirjoitetaan Liivinmaan riimikronikassa. Saksalaisen ritarikunnan tappioiksi kirjattiin kaksikymmentä miestä, joten keskiajan mitta-puullakaan kyseessä ei vaikuta olleen erityisen suuri taistelu.

Aleksanteri Nevskin henkilökultti kasvoi vuosisatojen kuluessa. Häneen ei elinaikanaan eikä vielä sataan vuoteen hänen kuolemansa jälkeenkään liitetty länsivastaisuutta tai ortodoksisen uskon puolustamista, vaan taistelut nähtiin ruhtinaskuntien ulkorajoille tyypillisinä rajakahakoina.

Kertomus Aleksanteri Nevskin taisteluista sekä väite Venäjää vastaan kohdistuneesta yhtenäisestä paavillisesta rintamasta kehittyivät 1300-luvun lopulta 1500-luvulle. Tuolloin muotoutunut sankarikertomus on pyhimyskultin ja sepitteen yhdistelmä, jolla on hyvin vähän tekemistä alkuperäisten tapahtumien kanssa.

Aleksanteri Nevskistä tuli Venäjän tärkein soturipyhimys, jonka ympärille on rakentunut merkittävä osa venäläisyyden käsityksestä. Nevan taistelu on yksi keksityistä tai liioitelluista narratiiveista, joilla Venäjällä on pidetty yllä läntistä viholliskuvaa: Venäjää vaanii ulkoinen ja vääräuskoinen läntinen uhka, jonka voi torjua vain sotilaallisesti.

Aleksanterin muisto elää Pietarin pääkadun nimessä (Nevski prospekt) ja kadun päässä kohoavan Aleksanteri Nevskin lavran Pyhän kolminaisuuden katedraalissa, jossa säilytetään hänen pyhäinjäännöksiään. Hänen nimeään kantaa myös venäläinen kunniamerkkien ansioritarikunta. Ukrainan ortodoksinen kirkko poisti Aleksanteri Nevskin pyhimyskalenteristaan helmikuussa 2024, koska Venäjän valtio ja Moskovan patriarkaatti ovat käyttäneet hänen muistoaan uskonnollisena oikeutuksena hyökkäykselleen Ukrainaan.

Moskovan Venäjä

Suuriruhtinas Dmitri ja Kulikovon taistelu

Venäjän ruhtinaskunnat olivat pitkään suoraan mongolivaltakunnan alaisia tai joutuivat ainakin tekemään sille erilaisia alisteisia sopimuksia. Mongolivaltakunnan hajottua ja heikennettyä sen seuraajavaltiona Venäjän alueella jatkoi Kultainen orda.

Samaan aikaan 1300-luvun jälkipuoliskolla Moskovan ruhtinaskunta laajeni merkittävästi, sen väestö ja taloudelliset mahdollisuudet kasvoivat ja sotilasorganisaatio kehittyi. Sotajoukkoa kutsuttiin *družinan* sijasta *ratiksi* (*rat*), joka nykyvenäjässä viittaa muinaisvenäläiseen heroismiin ja eppisiin kamppailuihin. Siihen kuului ruhtinaiden ja pajarien pysyviä osastoja sekä sotaretkittäin aseisiin kutsuttua kaupunkilaisten ja talonpoikien nostoväkeä.

Moskovan suuriruhtinaskunta kehittyi Venäjän alueen vahvimmaksi pitkälti syrjäisen ja rauhallisen sijaintinsa ansiosta ja alkoi 1370-luvulla johtaa ruhtinaskuntien vastarintaa mongoleja vastaan. Moskovan nousulle oli olennaista, että sen hallitsijat vaikuttivat olevan Kiovan Venäjän ruhtinasdynastioita paremmin perillä ympäristönsä tapahtumista. Tiedustelu edesauttoi oikeiden päätösten tekemistä.

Moskovalaiset johtivat tiedonhankintaa tietoisesti ja mukauttivat toimintansa määrätietoisesti saatuihin tietoihin. Mongolien ylipäällikön Mamain odotettiin yrittävän lyödä kapinoivat ruhtinaskunnat ja palauttaa mongolivalta Venäjälle. Siksi Moskovan ruhtinaan Dmitri